

Teatrielamus raamatust

Karin Hallas-Murula on ühe oma 40 aasta taguse käsikirja uuesti ette võtnud ning selle tulemusena on ilmunud suureformaadiline üle 300 leheküljega raamat, mis paelub käsitletava ainese ehk teatriarhitektuuri kombel esmalt pilku oma efektse välimuse ning rikkaliku pildivalikuga. Eraldi tuleb tõsta esile harva esinev veergude mõlemapoolne joondamine, mis lisab lehekülgedele selgust ja tõstab väljaande pidulikkust veelgi. See on tõeline teatriraat: pärast selle avamist on tunne nagu teatris, kui istekoht on leitud, eesriie kerkinud ning jälgid põnevusega jutustatava loo käimaminekut.

Autori sõnul on raamatu keskmes teatriarhitektuur (lk 10) ning ajas rännatakse teatriehituse perioodide, mitte üksikute teatrihoonete kaupa (lk 11). Viimased soovib autor jätta monograafiate aineseks – ja neid on ilmunud mitmeid, ka autori enda varasemad teatrihooneid käsitlevad tööd on kirjandusloetelus kenasti olemas. Teksti lootusrikka alatooni järgi ilmub neid küllap veelgi.

Tuntud ja tundmatud

Raamatu sisu on järjestatud ajaliselt, iga peatüki algul on ka ülevaade selleaegsest teatrielust nii Eestis kui mõnel juhul ka mujal. Need lühikesed teatri arengujoone kirjeldused on olulised ka teatriarhitektuuri muudatuste mõistmiseks. Kahjuks pole need peatükialguse teatriloolised n-ö ampsud sisukorras eraldi tähistatud ja see raskendab teatriloolisi otsinguid. Ühel juhul on selline osa („Teatriuuendused ja väikesed saalid“, lk 216) paigutatud lausa peatüki keskele. Ajalises käsitluses on selline paigutus mõistetav, kuid see pidanuks olema lausa omaette peatükk, sest käsitletud teatriuuendus oli tõesti murranguline.

Raamatu retsensent-toimetaja on Eesti muusika- ja teatriakadeemia professor, muusika- ja teatriajaloolane Kristel Pappel. Teatriloolise osa tähtsuse tõttu on sisutoimetaja kaasamine enam kui õigustatud. Peale peatükkide alguse teatriloolise osa on tavapärase lisade (allikad, pildid ja isikunimeregister, soovinud oleks ehk ka kohanimeregistrit) juures veel lisa Eesti teatrisaalide kohtade arvu ning lisa teatriarhitektuuri ja lavatehnika terminite kohta.

Paide rahvamaja-Vabadussõja mälestusmärk, oli Narvast evakueeritud teatri hoone aastatel 1944–1949 ja Paide teatri hoone aastatel 1949–1950. Tõenäoliselt 1930. aastad. Hoone

sirp.ee

Teater Vanemuine
Ugala teater
Estonia teater
Noorsooteater
Vene Teater
Teater

lammutati juulis 2023, et teha ruumi uuele kaubanduskeskusele. Järvamaa Muuseum, PM F 546:4.

Viimane on eriti väärtuslik minusugusele ehitustaustaga inimesele, sest see osa käib lausa teatmiku eest. Palju oleks andnuks aga juurde selle sõnastiku sidumine jooniste ja piltidega. Teatriinimene teab nende mõistete tähendust ehk niikuinii, arhitektuuri- ja ehitusinimesele võib aga selle valdkonna lihtne ja lakoonilinegi seletus ilma pildiaineseta jäädagi arusaamatuks.

Rõhuasetuse tõttu on ses raamatus teatritegemisest tähtsamad siiski teatritegemise ehitised. Eesti osas algab käsitletav aeg XVIII sajandi lõpust, välja toodud ehitusmahtude ja -plaanidega ajajärk aga XIX sajandi algusest. See sajandipikkune aeg kuni XX sajandi alguse suurte teatrite-seltsimajade ehitamiseni on ehk üks avastusi pakkuvam osa raamatus. Nende aegade peamiselt eraalgatuslikest projektidest on markantsem ehk Jõhvi kihelkonnas Toila külas tegutsenud Abram Simoni teater. See teatrihoone pole ju tundmatu, kuid nüüd on hästi kogutud aines ja võrdlused samaaegsete suundumustega Eesti alade teatriehituses asetunud selles peatükis väärrikasse konteksti. Minule kui veerandtartlasele on aga väärtuslikem Tartus praeguse Tammelinna alal tegutsenud Novumi teatri käsitus (lk 31–32). Paaril viimasel aastakümnel Tartu läänepoolseid eeslinna (Veeriku, Maarjamõisa, Tammelin, aga ka Piiskopi ja Ropka) tabanud lammutamis- ja ümberehitamislaine taustal on iga selle ala vähegi väljapaistvama ehitise kirjeldamine juba omaette sündmus. On ju kadunud Näituseväljaku viimased hooned, Tähtvere oja, Muuli talu, Tamme mõisa peahoone ja lihakombinaat. Murelikuks teeb Maarjamõisa peahoone ja ülikooli kliinikute arstide maja (1922, arh Paul Mielberg) tulevik. Novumi teater tegutses Valge Hobu kõrtsi ülemisel korrusel ning selle ehitistest on säilinud veel küllaltki suur osa, kuid kohapeal on nende lugu täiesti tundmatu.

Vastuseta küsimus

Nii selles kui ka järgnevas tsaariaja peatükis käsitletud hooned on tegelikult ühed suured seltsimajad, kus ühtlasi on tehtud ka teatrit. Siin peitubki üks selle raamatu lõpuni lahendamata küsimus. Milliseid hooneid peaks käsitlema teatriarhitektuurina? Sellisena on pakutud hooneid, mis teatriteks projekteeritud (lk 9). Seejärel on öeldud, et kõiki Eesti teatrihooneid ei käsitletagi, sest „see viiks teatriarhitektuuri fookusest välja“ (lk 10). Käsitletavate

hoonete valik teha on ju autori õigus, aga selgusetuks jääb ikkagi, kuhu on autor tõmmanud käsitlusväärsuse piiri. Raamatut sirvides tundub teatriarhitektuuri definitsioonile kõige lähemal olevat lause „Teater .. oli mõeldud püsivaks professionaalseks teatritegevuseks“ (lk 21). Selline lähenemine sobiks ehk rohkem teatritegemise käsitlemiseks, ehituskunstilisest küljest on aga jäänud käsitlemata nt mitu väljapaistvat maaseltsimaja, mille saalid teevad kohtade arvult silmad ette vähemalt poolele Eesti praegustele teatritele: näiteks Vaivara, Väike-Maarja või Räpina seltsimaja ja nende suured saalid.

Kutseliste teatrite hoonetest on aga Tallinnas jäänud peaaegu käsitlemata saksa teatri ajutine kodu vene seltskondliku hoone saalis (praegu Tallinna keskraamatukogu), esimene Noorsooteater Lutheri vabriku tipparhitekti kavandatud rahvamajas, Nõukogude mereväe ohvitseride maja (praegu vene kultuurikeskuse hoone) ja selle n-ö väikevend Suveteater Skoone bastionil (küll on lk 272 mainitud selle varemeile kerkinud projektipõhist Põhuteatrit). Samuti Paide mõlemad kutselised teatrid: pärast sõda Narvast üle toodud teater vanas rahvamajas – Vabadussõjale pühendatud Paide rahvamajas (lammutati juulis 2023) tegutsenud ja alates 2018. aastast Paide kultuurikeskuses tegutsev kutseline Paide teater –, samuti kümnekond aastat kutselisena tegutsenud Kohtla-Järve Vene draamateater. Kõigi nende teatrite hooned väärisksid selle raamatu kontekstis kindlasti käsitlemist.

Estonia

Skoone bastioni teatritega kerkib üles üks selles raamatus puudutamata valus küsimus. See bastion on ikkagi Tallinna vanalinna kui maailmapärandi osa, seega on sinna mingite uusehitiste kavandaminegi üldjuhul vastunäidustatud. Seega muidu populaarset Põhuteatrit polekski saanud edasi arendada, ilma et oleks rikutud maailmapärandi objekti. Veel rohkem kehtib see väide raamatuski ohtralt käsitletud Estonia juurdeehitise kohta. Peamine probleem pole ju juurdeehitise mõju vanale hoonele: Estonia vana hoone on tähtis Eesti ajaloo ja Eesti-Soome suhete seisukohalt, kuid rahvusvaheliselt on siiski tähtsam hoone paiknemine maailmapärandi objekti Tallinna vanalinna ja selle muldkindlusvööndi alal. Kurbusega tuleb tõdeda, et üheski lähiaegade pargi- ega kohvikuprojektis pole arhitektid suutnud anda Estonia ümbruses ühtegi ruumiviidet

sellele maailmapärandile ... Estonia ja kogu vanalinna muldkindlusvööndi väärtuste hierarhiast valesti arusaamine või lihtsalt teadmatus on levinud mitte ainult teatriinimeste ja arhitektide, vaid ka muinsuskaitse seas.

Üks muinsuskaitse kliše jookseb läbi ka Süda tänavale ehitamata jäänud Estonia hoone puhul (lk 238–239). Toonane olukord ja nn hõlmikpuu sündroom oleks tahtnud enamat lahtikirjutamist, sest looduskaitsealune hõlmikpuu oli lihtsalt ettekääne või kattevari inimeste tärpanud osalus- ja otsustustahes vanast miljööst buldooseriga ülesõitmise ja uue hiidteatri püstitamise kava vastu. Muidu võibki, eriti nooremal põlvkonnal, jääda mulje, et teatriehitamise reaalne takistus oligi üks hõlmikpuu ise.

Pidulik teatmik

Suuremate ja ka pisemate küsitavuste puhul tundub, et raamatul oli küll teatrikonsultant, kuid polnud ajaloo- ja arhitektuurialast sisutoimetajat. Näiteks on Narva teatrite puhul jäänud seletamata, miks oli sellises mitte kuigi suures linnas kaks eesti seltsi (põhjus oli ikkagi linna jagunemine tsaariajal Peterburi ja Eestimaa kubermangu vahel), aga on segadust ka hoonete ehitamisega. Leheküljel 70 öeldakse, et algsele puumajale ehitati juurde suur kivist teatrihoone, leheküljel 164 on aga kirjas, et hoopis kivist teatrihoone kõrval on „puidust juurdeehitis“. Aleksandr Jaron (1875–1935), sõjaväeinsener ja arhitekt, teatrisõber ja harrastusnäitleja. Tänu tema positsioonile ja sidemetele saadi luba Estoniat pärast 1911. aasta tööõnnetust edasi ehitada.

Erakogu

Harrastusnäitleja ja teatrisõbrana mainitud insener ja arhitekt Aleksandr Jaron oli tegelikult oluline isik, kes päästis 1911. aasta tööõnnetuse (lk 104) järel Estonia ehituse sulgemisest.¹ Tal oli ka isiklik mõju teatrivastasest kubermari Korostovetsi üle, kuid ta oli ka mereväebaasi peaehitaja: positsioon, mida tsiviilkuberner ei saanud eirata. Nii olemegi Jaronile peale harrastusnäitlemise hoopis suuremat tänu võlgu Estonia valmimise eest, see on aga raamatus jäänud mainimata.

Mainitud aktiivne ehitustegevus (samuti lk 104) põhjustas tõesti Estonia ehitamise kallinemise, kuid siis ehitati Tallinnas uut mereväebaasi (Peeter Suure Sadamat) ja uusi laevatehaseid, mitte Peeter Suure Merekindlust. Nurgakivi pandi 1912. aastal samuti Peeter Suure Sadamale, merekindlusele kivipanekut pole

kunagi toimunud.2

Pärast sõda kasutati Estonia saali kujundamisel tõesti NSV Liidu 16 liiduvabariigi motive, aga üks neist oli ikkagi Karjala ja Soome NSV, mitte Karjala ANSV (lk 179).

Tartu uue Vanemuise ehitusloos esinev väljend „elektromagnetilised võimendid jõuajamite kiiruse reguleerimiseks“ (lk 202) võtab küll kukalt kratsima. Saali põhiosa valulae puhul kurdetakse, et ei tulnud „õhuke“ ja tuli kaheksa sentimeetri paksune (lk 203). Siin tahaks autorilt küsida, kui õhukesena ta arvab, et raudbetooni on üldse võimalik valada. Kõrvalpildil oleva vormi puhul oleks kaheksa sentimeetrit ju vägagi hea tulemus.

Kahel korral (lk 139 ja 268) esineva Bachmanni kodanikunimi oli küll August, kuid Eesti teatriloos on ta tuntum kunstnikunimega Aggio Bachmann. Arhitekt Inga Orav on tõesti olnud mitme perenimega, kuid vaevalt kasutas ta Viljandi Ugala teatrihoone rekonstrueerimisel osaledes 2017. aastal enam neiu põlvnenime Ring. Tema esinemine isikunimedede registris kujul „Ring, Inga (Leon, Orav)“ võib ajada segadusse. Ka ühetäheline viga nimes on viga: nii on arhitekt ikka Loona Kikkas (mitte Loone, lk 235) ja sisearhitekt Kalju Palo (mitte Kaljo, lk 262).

Raamatu tekstis tundub olevat viidatud eelkõige omaaegsele ajakirjandusele. Mitme seisukoha ja nähtuse puhul aga viide puudub, kuigi ilmselgelt pole tegu autori enda mõtte või väljaütlemisega.

Viited ise aga erinevad suuresti: kui tekstiviited on korrektsed (ehkki kujundaja otsusel lehekülje siseserva paigutatuna kehvasti kasutatavad), siis pildiviidetes on täiesti kadunud Eestis juba levima hakanud täiskirje ja allikana on antud ainult nt AM (Eesti Ajaloomuuseum). Viidatud arhiividest pole enam olemas Eesti ajaloo-, filmi- ega riigiarhiivi. On ainult Eesti rahvusarhiiv, mille viidete ees on nüüd lühendeid RA EAA, RA EFA ja RA ERA (loetelu lk 320).

Sellised seigad ei sega aga raamatust naudingut tundmast. Arhitektuuriloos on muidugi tsaariaja lõpp ja Eesti vabariigi esimene aeg seninigi tuntud paremini, kuid läbikirjutatud varasem tsaariaeg ja eriti Nõukogude aja lõpupool liidab nüüd kõik perioodid omamoodi võrdsetena tervikuks kokku. Esile tahan tõsta ka suurte Tartu, Viljandi ja Pärnu modernistlike teatrihoonete rajamise lood, Tallinna teatriutoopiate (Estonia teater Tõnismäele ja Süda tänavale) linnaajaloos paikapanemise

ning ehituslooliselt vähetähtsate, kuid Nõukogude aja lõpu lugedes seni intrigeerivate suurte kultuuriehitiste põlengute käsitlemise – teatreid on kirjeldatud põhjalikult.

Raamatut võiks võtta teatmikuna, kuid suur formaat takistab seda taskusse pistmast. Teisest küljest, ka teatrisse minnakse ju ettevalmistunult, pisut pidulikumas riietuses ja meeleolus. Nii ka selle raamatuga: tulebki laua taha istuda ning rahulikult lugeda ja vaadata pilte, mitte seda jooksu pealt lapata. Mis võikski teatriraamatule olla parem soovitus kui selle lugemise võrdlemine teatriskäiguga?

Novumi teater (vasakul kõrtsist ümber ehitatud hoone) ja suveteater (paremal) aastatel 1857–1874, tollal väljaspool Tartu linna piire. Suveteater lammutati juba 1874. aastal, hiljem lammutati ka kõrtsihoone küljerõdu, mida kasutati näitlejate esinemisrõduna. Tõenäoliselt 1860. Eesti Rahvusarhiiv, RA EAA.5238.1.636.7.

Sama hoone. Tänapäeval Riia 93 Tartus, 11. I 2024.

Robert Treufeldt

1 Paul Pinna, Minu eluteater ja teatrielu 1884–1944. Faatum, Tallinn 1995, lk 73, 74, eriti aga lk 121.

2 Vt nt Robert Treufeldt, Peeter Suure sadam. Uus sõjasadam Tallinnas. Muinsuskaitse aastaraamat 2014. Toim Leele Välja. Muinsuskaitseamet, Tallinn 2015, lk 102–108; Robert Treufeldt, Tallinnan meririntama. Rmt: Suomenlahti Pietarin suojana. Toim Ove Enqvist, Johanna Pakola. Docendo, Jyväskylä 2016, lk 106–122.